

Még 1925-ben kezdődő történet a szabálytalan időközökben megjelenő esztergomi periodika históriája. 1938-ban hosszú kényszerszünet veti csaknem a felledés homályába, majd 1979-ben – a főszerkesztőt idézve: „városi összefogással” – megújul, s korábbi koncepciójának megfelelően meg is jelenik a „városismeret” egy-egy vaskosabb kötete a szerkesztői akarat és elégedettség pillanataiban. Van közben még egy (kevésbé feltűnő) vízválasztó történelmi pillanat a sorozat életében, ám éppen 1990-ben ünnepli a város Vitéz János évfordulóját, ahol a tudományos kutatók színe-java állítja helyre a humanista tudós portréjának legmarkásabb vonásait, megtisztítva minden feleslegtől ezt a méltán nagybecsű életművet. S ez az évlapok életében is a folyamatosság természetes biztosítéka lett.

Van ebben a továbbéltető erőben egy példaértékű – ha úgy tetszik: civil, de elsősorban tudományos alapokon szerveződő – program: az esztergomi Ballassa Bálint Társaságé. Az 1994-es, majd 2000-es periodika után most nagyobb volt a lélegzetvételnyi szünet a feltáratlan várostörténeti részleteknek az ehhez felsorakozó szellemi-szakmai munícióval való újabb kutatásához.

A folyamatosság főszereplője a változatlanul jól „konspiráló” főszerkesztő, Bárdos István. A Vitéz János-emlékülést megörökítő 2000-es kiadvány után – szubjektív megítélésem szerint? – egy újabb, szélesebben értelmezhető tematikus elképzelés körvonalazódott az évtizednyi gyűjtő-, rendszerező munkákban. Ennek a tematikának a tárgya a szerteágazó kronológia eddig félresöpört tucatnyi tükörcserepe: a várostörténet nagyjainak és szürke eminenciásainak csöndes együttműködése, máskor eltakart hatalommegosztása vagy éppen a működéstörténet hosszadalmas lappangása. Leginkább a személyiségek indítékainak és döntéseik hátterének aprólékos kibontása a téma. Nem a fősodorba tartozó történelmi eseményeket, hanem azok lassúbb és hosszú következményeinek megfontolásait nyűgként is magukkal cipelő, döntési kényszerhelyzetükben utat kereső, hétköznapi történelmet élő és formáló személyiségeket – vagy hozzájuk kötődő eseményeket, emberi alkotásokat – boncolgatnak kutatói aprólékossággal, a kudarc veszélyével is szembenézve a szerzők.

Kovács Lajos 73

„ÉLETEMET,
AMELLEL A SORSNAK
TARTOZOM, A HAZA
ÜDVÉRE FORDÍTOM!”

Gondolatok az *Esztergom*

évlapjai legújabb kötetéről

Kevesebb hát a köze a hegy tetején ágaskodó várfalak történeti emelkedettségéhez, hegyláb mellé emelt paloták szikrázó pompájához mindannak, amit még nem mondtak el a maga hétköznapi – ezért lassan őrlődő – igazságának megfelelően.

74 A (majdne) kronologikus összeállítás ettől tűnik szöveggyűjteménynek is, történeti folyamatosságot hömpölygető lábjegyzetek sorának is (senki se halljon lebecsülést, a minőség ítéletét deklaráló gőgöt a meghatározásokban). Akad itt gyanakvás, a korábbi kutatásokkal feleselő, az elődöket megingató kételkedés közben önmagát is cáfoló hipotézis. Ilyen Balassi *Végek dicséretének* lengyel irodalmi mintát elemző keletkezéstörténeti példája (Szentmártoni Szabó Géza nyelvtudósi és filológus elmélyültsége is kellett a vargabetűs oknyomozáshoz), vagy Deák Antal András merész vállalkozása az esztergomi reneszánsz vízigép történetjének modern megfejtése tárgyában. De még Vukov Konstantin ajtókat-ablakokat visszatapintó kutakodása is ebbe a sorba tartozik, amikor az esztergomi lakótorony belső útjait keresi, számunkra már örökre lezárt ajtóit nyitogatja az érzékeinket megcsúfoló időben. Mindezekhez korképet festeni Prokopp Mária fejezetindító tanulmánya szükségeltetik, aki – miért is ne tenné éppen napjainkban! – Esztergom helyét rajzolja meg Európában Vitéz Jánostól Balassa Bálintig.

E jól korszakolható, egymás mellé aprólékosan felépített, ám a teljes városképbe olvadó szegmensek (anyagi és szellemi alkotások) egy másik összefoglalás gyökereiből évelnek a megszakadásig: a reneszánsz előtti, fogantatásában szent pillanatból, amikor IV. Béla az esztergomi érsekekre hagyja örökölt királysága minden gazdagságát és terhét. Beke Margit (azaz Béla király) esztergomi érsekei – minden egyéni vonásuk mellett – éppen a hűség, a béke, az egységesen értelmezett keresztény alapok közös ethosza szerint teremtették meg azt a Magyar Siont, amely akkor európai szellemi központként válhatott az új (budai) világi erősség kiegészítő (soha nem ellen-) pólusává. Eltakarja előlünk az arcukat, sírköveiket is összetörte az Idő, de emlékezetes világot teremtettek azzal, hogy „az egyházi érdekek és az állami érdekek nem álltak egymással éles ellentétben”, s ez az örökség évszázadokra – az elűzetés idejéig – egyensúlyt tudott teremteni közöttük.

Az évlapok – történelmi okokból – második, vaskosabb fejezete ennek a békességnek a helyreállítási kísérleteiről, a hazatérés meg-megtorpanó költözködőről fest – a hosszúra nyúlt mondathoz illő – barokkosan érzékletes képet. Kezdetre mi más lehetne, mint „az érseki székhely Esztergomba való visszatelepítésének gondolata” (Bánhidya Vajk Batthyány József egyházi tevékenységéről rajzolt portréjában). A komikus külsejű, sok kudarcot megélt, „építő, generáló személyiség” – Pázmány árnyékában – a köztudatig alig talál ma is utat. Ehhez II. Józseffel szemben „csak” annyi adatott meg neki, hogy „érsekségének legtevékenyebb éveit [...] a legalapvetőbb egyházi

érdekek és kiváltságok védelme tette ki". Esztergom krónikájának nagy haladécai, ugyanakkor kis vívmányai is ebben a diplomáciai versenyfutásban mérhetőek igazságosan. Pozsonyban épített palotái és a vidék kis plébániái voltak-e a székhely vissza nem foglalásának vigaszt nyújtó ellenpontjai? A hűség különleges mércéjét kellett maga körül felállítania ahhoz, 75 hogy a bíborosi székhely felé ne tekintsen a csalódottak szomorúságával. A Magyar Siont (Beke Margit újabb összegzésében) majd mások teszik ismét a barokkos pompába öltöztetett szakrális központtá. De míg Batthyány eltökélten készült erre az építő-építkező szerepre, addig „a város [...] érseki egyik városból [Pozsony, Nagyszombat: *a szerk.*] sem szándékoztak [...] visszatérni". Egyelőre! Még az első itt beiktatott érsek (Károly Ambrus) sem költözött vissza, csak temetkezési helyül kapta meg Esztergom földjét. Hol itt a hajdani hűség? Valamiféle idegenkedés, félelem tartja távol a török által már elhagyott várostól a Bécs közelségéhez szokott realpolitikusat? Az egyház politikai érdekei és érvei elég súllyal bírtak ahhoz (a Bécstől még eltávolodni nem tudó országban), hogy mégsem süthetjük rájuk a hűtlenség bélyegét.

A nagy építkezések (bazilika, érsekség, művészeti gyűjtemények) 19. századi lendülete és a monarchiához fűződő kapcsolatok finom szövésű fátylai mögött rajzolódik ki ismét a markáns arcélek esztergomi sora. Az egyház prioritása a városban a személyiségek szuverén, mégis jól egymáshoz illeszthető pályáivében rajzolódik ki előttünk. Kontsek Ildikó Simor János hercegprímást megidéző karakterében már a rangját visszanyert érseki székhely tekintélye, fölényes ízlése és kultúrtörténeti hitelességének magabiztos vállalása teljeseedik ki. A világszenzációt hajszoló (azóta is újraismétlődő) Munkácsy-hisztéria egyszerre kap teológiai, piaci és művészetpártolói elutasítást anélkül, hogy ezzel közönséget, művészt, műpártolást támadó éle lenne a döntésnek. A távolságtartó elegancia a maga oldalára tudta állítani Majer István kanonok tétova rajongását, s még inkább meg tudta fékezni Ipolyi Arnold korántsem leplezett bámulatát.

E portréorozat huszadik századi markáns alakját, Prohászka Ottokárt ismét fölfedezi magának a kutatás. Kétségtelenül sok a tisztázandó és a tisztítandó ebben az életműben a kényszerű hallgatás évtizedei után. S ha az érsekek, prímások működésében az utóbbi század is hagyott ránk megbecsülésre és újrafelfedezésre méltót, Szabó Ferenc SJ tanulmányában egy „tulajdonképpen 'egzisztencialista' irányt képviselő" Prohászkaival lép meg bennünket, aki „a megismerésben az intuíción és az átélést hangsúlyozza a merev skolasztikával szemben”.

A 20. század – ebben a gyűjteményben, immár a képzeletbeli harmadik fejezetben – mégis elsősorban a jelenségek s kevésbé a meghatározó

személyiségek története. Ide értendő már Kora Antal térképeket faggató 19. századi vármegyei tanulmánya is, ahol a legelőbbre való a posta, a vas-pálya, a távírdai állomás, a takarékpénztár – vagyis a születő helytörténet.

76 Bárdos István Trianon utáni Esztergom-kórrajza a város satnyuló iz-
mait, a településrészek zárttságát demonstrálja, ahol „Magyarországot
az egyesületek országának lehetne nevezni”, ha nem látnánk, hogy
„keresztezi egyik a másiknak az útját”. Bárdos kulturális térképe 1919–1923
között a trianoni trauma árnyékában sem színtelenedik el teljesen, a civil vi-
lág, a népfőiskolák erőfeszítései például már gyors, látványos eredmények
születéséről is hírt adnak. Mégis látnunk kell, hogy a századvégig tartó ha-
nyatlás már ekkor kezdetét veszi. Ebben a társadalmi folyamatban Hetvesyné
Barátosi Juditnak a méltatlanul elhallgatott ONCSA-házak szociális-egész-
ségvédő programjáról írt hézagpótló tényfeltárása vagy L. Balogh Béni és
Peragovics Ferenc feledésből kiásott esztergomi zászlóvitája 1940–43-ban
apró hullámverései maradtak a nagyobb sodrásnak: a háború várost pusztító
történelmében. Miklós Tamás forrásismertetése az igénytelen külsejével is
fenyegető, ugyanakkor páratlan hírforrásként létező nyilasújság, a *Háborús
Esztergomi Hírek* néhány hónapjának történetével már felvezetője Milánkovich
Imre népbíró-sági kutatásainak. A még ismert, ám sorozatos támadásoknak
kített személyiségek rangjukat, aztán tekintélyüket, végül arcukat is elvesztő
katonáivá válhatnak egy politikai nyomásgyakorlásnak. De volt remény:
nem születtek meg az elszett ítéletek, nincsenek „javuló” statisztikák, nincs
bűnös város, ahogyan volt már akkoriban ilyen nemzet.

Esztergom évlapjai így is betelnek a jövő árnyképeivel. De a szereplő-
ket már kortársainknak nevezzük, akiket még csak gyűjtöget maga körül a
história „a Haza üdvére”. Egy légszomjial küszködő város önismeretéhez nél-
külözhetetlenek a hasonló önelemzések. (*Esztergom évlapjai. Annales Strigo-
nienses. Szerkesztette: Bárdos István. Balassa Bálint Társaság, Esztergom,
2009*)

